

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧНІВ ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОГО Й ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ПІДХОДІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

INDIVIDUAL CHARACTERISTICS OF STUDENTS AS AN IMPORTANT ASPECT OF THE REALIZATION OF THE INDIVIDUAL AND DIFFERENTIATED APPROACHES IN THE LEARNING PROCESS

У статті акцентовано увагу читачів на сутності поняття «індивідуалізація навчання» та різноманітності трактувань. Наголошено, що про урахування індивідуальних особливостей учнів йдеться також у тлумаченнях поняття «диференціація навчання». Наведено приклади визначень, запропонованих науковцями, наголошено на взаємозв'язку та описано співвідношення між поняттями «індивідуалізація навчання» й «диференціація навчання». Індивідуалізацію навчання трактовано як найвищий ступінь диференціації, диференціацію навчання – як засіб реалізації індивідуалізації. Уміщено результати аналізу науково-методичних джерел, у яких відображено дослідження відмінностей між здобувачами освіти, їхніх індивідуальних особливостей. Описано власні міркування автора статті щодо виокремлення та ранжування індивідуальних особливостей учнів, доцільних для врахування у процесі підготовки й здійснення навчальної діяльності, завдяки застосуванню індивідуалізації й диференціації навчання. Наголошено на важливості врахування вікових особливостей учнів та різних характеристик, спричинених специфікою біологічного фундаменту особистості, самосвідомості й спрямованості, засобами діяльності та ін. До індивідуальних особливостей, доцільних для врахування у процесі планування, організації та здійснення ефективної навчальної діяльності віднесено особливості, які зумовлені статтю, задатками й здібностями, асиметрією півкуль головного мозку, темпераментом, рисами характеру, цінностями й переконаннями та ін. Важливими аспектами для врахування є також сформованість позитивної мотивації до навчання, пізнавальної активності й самостійності учнів, рівень навчальних досягнень, когнітивний стиль та реалізація когнітивних функцій, що відображається на сприйманні, опрацюванні, засвоєнні й використанні учнями навчальної інформації.

Ключові слова: індивідуалізація навчання, індивідуалізований підхід, диференціація навчання, індивідуальні особливості учнів, відмінності між учнями.

This article emphasizes the readers' attention on the gist of the learning individualization concept and the variety of interpretations. It is underlined that the interpretation of the concept of learning differentiation also takes into consideration students' individual characteristics. The article provides examples suggested by scientists, stresses the interconnection and describes the correlation between the concepts of the learning individualization and differentiation. Learning individualization is explained as the highest level of differentiation, and the differentiation as the way to implement the individualization. It contains results of the analysis of the scientific and methodical sources which demonstrate Investigation of differences between people getting education and their individual characteristics. The article also describes the author's thoughts on the separation and ranking of individual characteristics of students which must be considered in the process of preparation and the actual learning process through the use of individualization and differentiation. It underlines the importance of considering the age peculiarities and students and different individual characteristics caused by the biological foundation of a personality, self-awareness and personality orientation, means of activity, etc. Among the individual characteristics appropriate to take into account for planning, organization and carrying out an effective learning process are the characteristics depending on gender, predisposition, abilities, asymmetry of brain hemispheres, temperament, character traits, values and beliefs, etc. Formation of positive motivation for learning, cognitive activity and independence of students, level of educational achievements, cognitive style and realization of cognitive functions are also important aspects to be considered as they reflect on the perception, processing, learning and using educational information by students.

Key words: individualization of learning, individual approach, differentiation of learning, individual characteristics of students, differences between students.

УДК 373.3.091-057.87

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/49.2.9>

Шевчук Л.М.,

канд. пед. наук,
ст. науковий співробітник, докторант
Інституту педагогіки Національної
академії педагогічних наук України

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Індивідуалізація навчання є важливим фактором сучасної освіти. Застосування індивідуального підходу – це необхідна умова для планування й підготовки, організації педагогічного процесу, адже забезпечує його максимальну ефективність. Водночас виникає запитання: які індивідуальні особливості учнів необхідно враховувати у процесі навчання?

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню проблеми індивідуалізації навчання приділяла увагу значна кількість науковців

і методистів, – представників різних країн у різні часи (Демокрит, Платон, Я. А. Коменський, М. Монтессорі, А. Кірсанов, В. Полонський, С. Гончаренко, О. Савченко, І. Осмоловська та ін.).

У науково-методичних джерелах, у яких висвітлено питання застосування диференціації навчання, знаходимо інформацію щодо доцільності врахування індивідуально-типологічних відмінностей. Зокрема це зазначали Н. Боженова, Г. Дичківська, С. Дорожкін, Г. Васьківська, С. Чіпанова, М. Ярмаченко та ін.

Про урахування індивідуальних особливостей учнів писали такі науковці і методисти як І. Антонова, І. Барабаш, В. Бондар, О. Братанич, Г. Васьківська, І. Дичківська, Л. Жовтан, В. Кизенко, А. Кірсанов, І. Осмоловська, С. Покровська, Є. Рабунський, О. Савченко, Г. Селевко, П. Сікорський, І. Унт та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Проблему урахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти у процесі навчальної діяльності відображено у дослідженнях різних вчених, публікаціях методистів і вчителів. Водночас, на нашу думку, окремого розгляду потребує виокремлення індивідуальних особливостей учнів, які необхідно врахувати у процесі підготовки й здійснення навчальної діяльності.

Мета статті – окреслення індивідуальних особливостей учнів, які доцільно враховувати в освітньому процесі завдяки застосуванню індивідуалізації й диференціації навчання.

Виклад основного матеріалу. У науково-методичній літературі розміщено різні трактування згаданого поняття. У довідковому виданні «Педагогічний словник» [10] (вийшло друком ще у 60-тих роках минулого століття) індивідуальний підхід трактовано як принцип педагогіки, завдяки якому під час навчально-виховної роботи з колективом здійснюється «педагогічний вплив на кожну дитину, що базується на знанні її рис особистості та умов життя» [10, с. 424]. Застосовуючи індивідуальний підхід, вчитель допомагає «відстаючим» учням ліквідувати прогалини у знаннях, рухатися уперед «середнім» учням, стимулює до успішної роботи «сильних» учнів. На нашу думку, таке твердження є дещо суперечливим через обмеження роботи з «відстаючими учнями» лише ліквідацією прогалин.

За О. Степановим, індивідуальний підхід – «психолого-педагогічний принцип, за яким навчально-виховний процес здійснюють з урахуванням індивідуальних особливостей учнів» [16, с. 197].

За твердженням С. Гончаренка, «індивідуалізація процесу навчання» – це організація навчально-виховного процесу, що характеризується вибором способів, прийомів, темпу навчання із урахуванням індивідуальних відмінностей учнів, рівня розвитку їхніх здібностей до навчання» [2, с. 142]. Науковець писав про те, що у закладах загальної середньої освіти України індивідуалізація реалізується в умовах навчальної роботи учнів класу та наголошував на важливості оволодіння усіма учнями знаннями в обсязі, визначеному у навчальних програмах. С. Гончаренко наголошував, що мета індивідуалізації навчання – це забезпечення продуктивної роботи усіх учнів під час усіх етапів навчальної діяльності.

У книзі «Педагогічний словник» (редактор М. Ярмаченко) [10] акцентовано увагу читачів на сутності індивідуального підходу. Зокрема

окреслено зазначене поняття як організацію педагогічного впливу із урахуванням індивідуальних особливостей та умов життя дитини [10, с. 223]. Крім того, запропоновано опис індивідуального підходу у навчанні, трактуючи його як організацію навчального процесу, для якої характерний добір темпу, способів і прийомів навчання із врахуванням відмінностей школярів, специфіки їхніх пізнавальних здібностей.

О. Савченко на сторінках книги «Дидактика початкової школи» пропонує таке визначення терміну словосполучення «індивідуалізація навчання» як організацію освітнього процесу «з урахуванням індивідуальних особливостей учнів з метою створення сприятливих умов для реалізації їх пізнавальних можливостей, потреб, інтересів» [13, с. 356].

А. Кірсанов на сторінках монографії «Індивідуалізація навчальної діяльності як педагогічна проблема» [4, с. 114] перелічував такі індивідуальні відмінності, характерні для пізнавальної та практичної діяльності учнів: характер мислительних процесів, рівень знань та умінь, працездатність, рівень пізнавальної і практичної самостійності й активності, темп здійснення навчальної діяльності, відношення до навчання, наявність і характер пізнавальних інтересів, особливості волі.

За І. Осмоловською, «індивідуалізація навчання» – це організація освітнього процесу, що передбачає облік індивідуальних особливостей особистості для створення оптимальних умов, реалізації потенційних можливостей кожного здобувача освіти [6, с. 171]. Водночас для вченої «індивідуалізація» – це «граничний випадок диференціації» навчання [5, с. 7]. На нашу думку, індивідуалізація – це найвищий ступінь диференціації навчання, диференціація – це засіб для застосування в освітньому процесі індивідуалізації навчання.

Про урахування індивідуальних особливостей учнів йдеться також у тлумаченнях поняття «диференціація навчання». Наприклад, С. Покровська вважає, що диференціація – це організація спеціальних умов «для навчання учнів з метою ефективного розвитку їх індивідуальних та особистісних якостей» [11, с. 11]. Г. Васьківська та В. Кизенко, розглядаючи мету диференціації навчання, наголошують на «створенні оптимальних умов для виявлення задатків, розвитку інтересів і здібностей кожного школяра шляхом реалізації сукупності методів, форм і засобів навчання, які впроваджуються з урахуванням індивідуальних особливостей учнів з метою протидії нівелюванню особистості» [1, с. 16].

У контексті дослідження проблеми диференціації навчання А. Паракневич пише про необхідність вивчення психологічних та індивідуальних та особистісних особливостей здобувачів освіти, їхніх когнітивних характеристик, «особливостей мисленнєвої діяльності та швидкості реакції» [8].

Серед відмінностей між учнями превалюючими є рівень знань, умінь і навичок, працездатність і швидкість здійснення навчальної діяльності, специфіка сприйняття навчального матеріалу і запам'ятовування. О. Корсакова пише про розрізнення учнів за такими показниками: пізнавальний інтерес, здатність до навчання (научуваність), комунікативні уміння й навички, предметні знання уміння й навички, рефлексивна культура [3].

Науковці по-різному перелічують індивідуальні особливості учнів, які доцільні для врахування. Є. Рабунський ще у 80-тих роках ХХ ст. таким чином окреслив доцільні для врахування індивідуальні особливості здобувачів освіти: рівень успішності, рівень пізнавальної самостійності, інтерес до навчальної діяльності. І. Унт на сторінках книги «Індивідуалізація і диференціація навчання» [17] зазначала, що «індивідуалізація навчання» – це врахування особливостей школярів «у навчальній роботі» [17, с. 17]. Реалізація індивідуального підходу (за І. Унт) – це врахування тих особливостей учнів, які впливають на процес і результат навчання. Зокрема, це «різні фізичні і психічні якості і стани особистості: особливості усіх пізнавальних процесів і пам'яті, властивостей нервової системи, риси характеру і волі, мотивація, здібності, обдарованість, постійні або тимчасові дефекти органів чуття та усього організму» [17, с. 17]. Зважаючи на те, що можливості для врахування індивідуальних особливостей учнів обмежені, виникає запитання: «Які особливості школяра потрібно враховувати першочергово?». На думку І. Унт, це здатність до навчання (загальні розумові та спеціальні здібності), навчальні уміння, навченість (засвоєні відповідно до вимог навчальних програм знання, сформовані уміння й навички), мотивація до навчання та пізнавальні інтереси. Важливі фактори – це стан здоров'я, спеціальні здібності й обдарованість.

Г. Селевко констатує, що науковці і методисти пропонують понад 20 критеріїв для врахування відмінностей між учнями та наводить такий приклад добірки критеріїв: рівень успішності, рівень пізнавального інтересу та самостійності, пам'яті, особливості мислення, характеру та темпераменту, успішність у навчанні, здібності, темп здійснення навчальної діяльності, специфіка стосунків з іншими учнями [14].

На нашу думку, виокремлення індивідуальних особливостей, доцільних для врахування у процесі планування, організації та здійснення ефективної навчальної діяльності слід здійснювати комплексно. Зокрема обов'язковими для врахування вважаємо вікові особливості учнів, доцільними – зумовлені міжстатевими відмінностями, адже стать визначає індивідні характеристики. Важливою для врахування є специфіка психічних процесів, станів і утворень дитини. Окреслюючи їх, вважаємо корисним

опиратися на досить детальний опис світу психічних явищ людини, запропонований В. Сластьоніним і В. Каширіним, що акцентує увагу на розгляді пізнавальних й емоційних процесів (уваги, сприйняття, пам'яті, мислення, мовлення, уяви, почуттів, відчуттів, уявлень), волі; психічних властивостей особистості (спрямованості, характеру, темпераменту, здібностей); психічних утворень (знань, вмінь, навичок, звичок та ін.).

До індивідуальних особливостей відносимо також тип нервової системи, який характеризує темперамент:

– сильний тип нервової системи, – сангвінічний темперамент (нервові процеси сильні, врівноважені й рухливі; швидке утворення нових зв'язків; здатність успішно діяти, коли виникають перешкоди тощо);

– спокійний тип нервової системи, – флегматичний темперамент (нервові процеси сильні, врівноважені, але малорухливі, що мотивує повільність вироблення й міцність зв'язків, утруднення у процесі змін, та, разом з тим, стійкість до сторонніх негативних впливів, стресостійкість);

– нестримний тип нервової системи, – холеричний темперамент (швидка активізація процесу збудження, превалювання збудження над гальмуванням, «умовно-рефлексивні зв'язки виробляються швидко, але з труднощами диференціюються» [15, с. 25]);

– слабкий тип нервової системи, – меланхолічний темперамент (із швидким настанням гальмування, низькою працездатністю, низькою стресостійкістю через нестійкість умовно-рефлексивних зв'язків).

Екстравертивність / інтравертивність учня впливає на його бажання і здатність спілкуватися з учителем та іншими учнями, активність, вияв лідерських здібностей та ін.

Ще одна індивідуальна особливість ґрунтується на латералізації мозку, полягає у превалюванні однієї з півкуль мозку, адже функції півкуль є різними:

– права півкуля, – наочно-образне та емоційне мислення (неусвідомлене сприйняття інформації за допомогою першої сигнальної системи, використовуючи зір, слух та ін.);

– ліва півкуля, – забезпечення роботи другої сигнальної системи, реалізація мовлення, здійснення аналізу, порівняння, встановлення зв'язків, синтезу, набуття «об'єктивних знань» [15, с. 28].

Ступінь превалювання правої або лівої півкуль мозку може бути різним. Водночас у більшості людей «функціональна діяльність обох півкуль знаходиться у своєрідному урівноваженому стані, при цьому у тій чи іншій ситуації домінують роль може відігравати будь-яка з півкуль» [15, с. 29].

На успішність навчання також впливає характер учнів, що як «індивідуальне поєднання стійких психічних особливостей» [7, с. 422], відображає

ставлення дитини до себе та навколишнього світу, впливає на вибір способу поведінки в конкретних життєвих ситуаціях і обставинах.

Важливими аспектами є сформованість інтересу; рівень сформованості позитивної мотивації до навчання (що визначає цілеспрямованість та визначає готовність докладати зусилля), пізнавальної активності й самостійності здобувачів освіти, навчальних досягнень; здатність до навчання й когнітивний стиль (або, як його ще називають, стиль навчання, що впливає на сприймання, опрацювання, засвоєння й використання навчальної інформації).

Висновки. Вирішення проблеми урахування індивідуальних особливостей учнів в освітньому процесі сучасної української школи потребує комплексного підходу. На нашу думку, необхідним є урахування максимальної кількості індивідуальних особливостей здобувачів освіти, усвідомлення педагогами взаємозв'язку індивідуального та диференційованого підходів. Разом з тим вважаємо важливим акцентувати увагу науковців, освітян, громадськості на доцільності зменшення наповнюваності класів, співпраці педагогів і шкільних психологів, веденні учителями обліку індивідуальних особливостей учнів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васьківська Г., Кизенко В. Теоретико-методичні засади диференціації навчання в сучасній школі. *Рідна школа*. 2011. № 6. С. 15–20.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 376 с.
3. Дидактичні засади диференціації навчання в основній школі : монографія / [авт. кол.: В. І. Кизенко, Г. О. Васьківська, С. П. Бондар й ін.]; за наук. ред. В. І. Кизенка. Київ : Педагогічна думка, 2012. 216 с.

4. Кирсанов А.А. Индивидуализация учебной деятельности как педагогическая проблема. Казань : Издательство Казанского университета, 1982. 224 с.

5. Осмоловская И. М. Дифференцированное обучение: некоторые вопросы теории и практики. *Вестник ТГПУ. Серия : Педагогика*. 1990. Выпуск 5 (14). С. 6–12.

6. Осмоловская И. М. Организация дифференцированного обучения в современной общеобразовательной школе. 2-е изд., перераб. и доп. Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2005. 216 с.

7. Палій А. А. Диференціальна психологія. Київ : Академвидав, 2010. 432 с.

8. Парахневич А. О. Диференційований підхід до навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей. URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/parakhnevych_dyferenciiovanyi.pdf

9. Педагогический словарь. Том 1 / Ред. Г. М. Воловникова, Л. И. Генсировская. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1961. 766 с.

10. Педагогічний словник / За редакцією Ярмаченка М. Д. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.

11. Покровская С. Е. Дифференциация обучения учащихся в средних общеобразовательных школах. Минск : «Беларуская навука», 2002. 123 с.

12. Рабунский Е. С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников. Москва : Педагогика, 1975. 184 с.

13. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 2002. 368 с.

14. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий : В 2-х томах. Т. 1. М. : НИИ школьных технологий, 2006. 816 с.

15. Сластенин В. А. Психология и педагогика. 3-е изд. Москва : Издательский центр «Академия», 2004. 480 с.

16. Степанов О. М. Педагогічна психологія. Київ : Академвидав, 2011. 416 с.

17. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. Москва : Педагогика, 1990. 192 с.